

विवाह संस्कारमा आएको परिवर्तन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर
तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि समाजशास्त्र
केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत गरिएको
शोधपत्र

प्रस्तुत कर्ता
कमला धिमाल
रोल नं. ७७

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
फाल्गुन, २०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निमित्त मेरो निर्देशनमा कमला धिमालले विवाह संस्कारमा आएको परिवर्तन शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेको प्रमाणित गर्दै उक्त शोध पत्रको अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०७३।०४।१६

डा. तुलसीराम पाण्डे
शोधनिर्देशक
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रमअनुसार स्नातकोत्तर उपधिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र केन्द्रिय विभागको छात्रा कमला धिमालद्वारा गरिएको विवाह संस्कारमा आएको परिवर्तन विषयक शोधपत्र उपाधि प्राप्तिका लागि उपयुक्त भएकोले मूल्यांकन समितिद्वारा स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति :

विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक

प्रा.डा. तुलसीराम पाण्डे

.....

वाह्य निरीक्षक

डा. टिका राम गौतम

.....

मिति: २०७३।०४।१६

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तीको लागि विवाह संस्कारमा आएको परिवर्तन शिर्षकमा यो शोधपत्र तयार पारेकी छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य सल्लाह र सुझाव दिई आवश्यक सहयोग गर्नुहुने समाजशास्त्र विभागका श्रद्धेय विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक प्रा.डा. तुलसीराम पाण्डेयप्रति हार्दिक कृतज्ञताको साथै आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी वाह्य शोधनिर्देशक गुरु डा. टिकाराम गौतमज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यस अध्ययनको क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिएर शोधकार्यलाई सफल बनाउन सहयोग गर्नुहुने दमक-७, भ्वापा, तारावारीको सम्पूर्ण उत्तरदाताहरुलाई हृदयदेखि नै हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यो शोधपत्र तयार गर्नको लागि अमूल्य समय, सल्लाह, सुझाव दिई सहयोग गर्नु भएका गुरु समाजशास्त्र केन्द्रिय विभागका सम्पूर्ण शिक्षकहरुज्यूप्रति म आभारी छु । त्यसैगरी यो शोधपत्र तयार पार्न आफ्नो अमूल्य समयका साथ हरपल सहयोग गर्नुहुने माता शान्ति धिमाल र सम्पूर्ण परिवारप्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु साथै कम्प्युटर टाइपगरी सहयोग गरिदिनुहुने मन्दिरा कम्प्युटर टाइपिङ सेन्टर, नयाँबजार कीर्तिपुरकी मन्दिरा महर्जनप्रति आभार तथा कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

कमला धिमाल

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति: २०७३

विषयसूची

पृ. सं.

अध्याय एक

परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	६
१.५	अध्ययनको महत्व	६
१.६	अध्ययनको सीमा	७

अध्याय दुई

साहित्यको पुनरावलोकन

२.१.	विवाहको अवधारणा	८
२.२	विवाहका प्रकारहरू	११
२.३	परम्परागत विवाहका विशेषताहरू	१५
२.४	आधुनिक विवाह र परम्परागत विवाहमा भिन्नता	१६
२.५	धिमाल जातिको विवाह पद्धति	१७
२.६	विवाह पद्धतिमा आएको परिवर्तन	२०
२.७	विवाह पद्धतिमा आएका परिवर्तनका कारण र परिणामहरू:	२१
२.८	नेपालमा भएका विवाह संस्कार सम्बन्धि अध्ययनहरू	२३

अध्याय 'तीन'

अनुसन्धान विधि

३.१	अनुसन्धान ढाँचा	२४
३.२	तथ्याकको प्रकृति र स्रोत	२४
३.३	अनुसन्धान क्षेत्र	२५
३.४	अध्ययनको इकाई	२५
३.५	तथ्याकको वास्तविकता र उपयोगिता	२५

३.६	अवलोकन	२५
-----	--------	----

अध्याय चार

धिमाल जाती र विवाह

४.१.	धिमाल जातिको जनसंख्याको बनावट	२७
४.२	भापा जिल्लाको परिचय	२७
४.३	दमक नगरपालिका वडा नं. ७ को परिचय	२९
४.४	आर्थिक अवस्था	३१

अध्याय पाँच

धिमाल जातिमा प्रचलित विवाह पद्धति

५.१	विवाहको सामान्य परिचय	३४
५.२	धिमाल जातिको प्रचलित विवाह संस्कार (विहुकर्म)	३५
५.२.१	विगत : मौलिकता	३५
५.२.२	वर्तमान परिवेश	३६
५.३	मागी विवाह	३७
५.३.१	केटाले-केटी माग्न जाने विधि (वेजाब हेली हानेका नियम)	३७
५.३.२.	सम्धि-सम्धिनीको सम्बन्ध जोड्ने विधि (विहाई बेहेनी सामान्धा जोरेका विधी)	३८
५.३.३	विवाहको दिनको काम (विहु दिन)	३९
५.३.४	जन्ति जाने विधि (जन्ति हानेका)	४०
५.३.५	बेहुलीको घरमा जन्तिको स्वागत गर्ने विधि	४०
५.३.६	विवाहको रित दस्तुर बुझाउने विधि	४१
५.३.७	बेहुली भित्र्याउने विधि	४२
५.४.	प्रेम विवाह	४२
५.५.	अदालती विवाह	४५
५.६.	चोरी विवाह	४५
५.७	विधुवा विवाह	४६
५.८	जारी विवाह	४६
५.९	सुपारी विवाह (ग्वाइ हुपाका विहु)	४८

अध्याय छ

धिमाल जातिको विवाह संस्कारमा आएको परिवर्तन

६.१.१	विगत : मौलिकता	५०
६.१.२	वर्तमान परिवेश	५०
६.१.३	परम्परागत मागी विवाहमा आएको परिवर्तन	५१
६.१.४	प्रेम विवाह प्रति आकर्षण	५७
६.१.५	अदालती विवाह प्रतिको प्रचलन	५७
६.१.६	विधवा विवाहमा आएको परिवर्तन	५८
६.१.७	जारी विवाहमा आएको परिवर्तन	५८
६.१.८	चोरी विवाहमा आएको परिवर्तन	६०
६.२	धिमाल जातिको विवाह संस्कारमा प्रभाव पार्ने आधुनिककरणका पक्षहरू	६१
६.२.१	राजनीतिक कारणले पारेको प्रभाव	६२
६.२.२	धर्म परिवर्तनको प्रभाव	६४
६.३	धिमालहरूको विवाह गर्दाको उमेर छनौटमा परिवर्तन	६६
६.४	धिमाल समाजमा विवाहको निर्णय प्रक्रिया	६६
६.५	विवाहमा आर्थिक समस्याले उत्पन्न गर्ने कठिनाई	७०

अध्याय सात

अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू

७.१	अध्ययनको सारांश	६८
७.२	अध्ययनको निष्कर्ष	७३

सन्दर्भ सामाग्री

प्रश्नावली

तालिका सूची

	पृष्ठ संख्या	
तालिका नं १	भापा जिल्लाको जनसंख्या विवरण	२८
तालिका नं. २	धिमालहरूको पेशाको वर्गिकरण	३२
तालिका नं. ३	अध्ययन क्षेत्रका धिमालले अपनाएको विवाहका प्रकारहरू	३६
तालिका नं. ४	प्रेम विवाहलाई हेर्ने दृष्टिकोण	४३
तालिका नं ५	विधवा विवाहमा सहमति	४६
तालिका नं ६	दाईजो प्रथा कस्तो लाग्छ ?	५६
तालिका नं ७	चोरी विवाहमा परिवर्तनको कारण के होला ?	५९
तालिका नं ८	धिमालहरूको विवाह संस्कारमा प्रभाव पार्ने पक्षहरूको विवरण	६०
तालिका नं ९	धिमालको विवाह संस्कारमा राजनीतिक कारणले पारेको असर	६१
तालिका नं १०	धिमालको विवाह संस्कारमा धर्म परिवर्तनको प्रभाव	६३
तालिका नं ११	विवाह गर्ने व्यक्ति छान्ने गरेको उमेरको विवरण	६५
तालिका नं. १२	विवाहको सन्दर्भमा महिलाहरूको निर्णय प्रक्रियामा सहभागीता	६६